

אשתי אמנו ואחותנו האהובה

מרתה אמליה אפשטיין *gebome* מוראבסקי

נולדה 1872 נפטרה 1909

אני עומדת מול המצבה, בבית הקברות היהודי ב- *weissensee* שבמזרח ברלין. אוקטובר 2000. דמדומים מוקדמים וקרני שמש אחרונות. זו סבתא שלי ואני נכדתה בת השישים וחמש, כמעט כפליים מגילה במותה. מסביב עגמומיות שקטה עם טיפות של גשם דק המרטיבות את שערי. אמא שלי, בתה, בת התשעים וחמש, עדיין בחיים בפרדס חנה שבישראל.

איך אסביר לסבתי שאני היא זו הניצבת מול קברה ושבתאי מישראל. היא אפילו לא יודעת ש"ישראל" הוא שמה של מדינת היהודים. בשבילה זו היתה פלסטינה, פינה מדברית הזויה, מוכת מלריה, אי שם במזרח התיכון. מקום שמתי מעט מטורפים, עוזבים את ברלין המודרנית, שוקקת החיים והתרבות, ונוסעים אליו, מנסים לחיות בין הזבובים והחמורים, הגמלים והעבאיות. אפילו *sudwest* (היום נמיביה) היתה יותר מוחשית. שם לפחות דברו גרמנית והיה ממשל גרמני. לשם היגרו אנשים מעשיים, לא חולמים.

יש לנו צילום אחד של סבתי – עומדת זקופה במחוך ובחצאית ארוכה כהה, שערה המתולתל והשופע מגולגל מאחורי ראשה והמראה הנוצר הוא כאילו שערה קצר. אבל זה לא ייתכן בעשור הראשון של המאה העשרים. היא לובשת חולצה פרחונית ששלושה פסי מלמלה אלכסוניים סימטריים נפגשים במשולש בשורת הכפתורים שבאמצע החולצה. הצווארון גבוה וגם הוא מעוטר במלמלה לבנה וכן גם המנז'טים הרחבים של השרוולים. היא עונדת תכשיט עגול על החולצה קרוב לצוואר וממנו נמשכת שרשרת היורדת עד לחגורת החצאית ונעלמת שם. גם על השרוולים יש פס של מלמלה בגובה המרפק והם מתרחבים למעין שקים לפני המנז'טים הסוגרים אותם למפרק כף היד. עיניה הכהות מביטות נכון. עיניים עגולות וגדולות כמו של אמי. מבטה רציני ועצוב, כאילו ידעה שימיה ספורים ומותה יכאיב לאנשים רבים ויעציבם עד סוף ימיהם. והעצב הזה יעבור לילדיהם יחד עם הסיפורים. מה חשבה על ערש מותה? האם ידעה שלא תשרוד? הילד הקטן בן השנתיים, מחמל נפשה, בעיניו האפורות, ודאי ניצב מולה.

"אלוהים, אל תיתן לי למות. יש לי חמישה ילדים קטנים בבית".

במותה הותירה מרתה-אמליה חמישה יתומים בני שנתיים עד עשר. אמי היתה בת ארבע. הם עמדו באפלולית החלון והציצו מהקומה השלישית על הכרכרה השחורה והמזורה שניצבה בפתח ביתם. הכביש היה רטוב מהגשם שלא חדל לרדת כל אותו יום. מישוהו אמר להם: "זאת אמא" שם בארגו השחור הסגור.

האב ההמום מגודל האסון וכובד העול ביקש את עזרת הסבתא, אמה של אשתו. כדי להקל עליה העביר את הבן הגדול שהיה כבן שמונה לפנימייה ואת הבת השנייה בת השש מסר לבית יתומים. כשמלאה שנה למותה של אשתו הופיע שמו אצל השדכן כאלמן ולו בת אחראית וחרוצה בת אחת עשרה ושני ילדים צייתנים בני חמש ושלוש.

וכך הגיעה לביתם אם חורגת. קראו לה פלורה, שהיתה עד לנישואיה רווקה זקנה בת ארבעים. בצילום חתונתם היא בשמלת משי לבנה מעל למחוך שאינו מסתיר את מלאותה. עיניה מוארכות ופיה חמור, ידיה בכפפות לבנות ובימינה שני ורדים לבנים. על ראשה הינומה דמוית כתר ושובל ארוך הנגרר על הרצפה. החתן בפראק וצילינדר, בכפפות לבנות וחולצה עם צווארון מלמלה. השפם שלו מזכיר לי את זה של סלבדור דאלי. שניהם רציניים עד מאוד כפי שדרשו המעמד והתקופה.

מיד כשהגיעה לבית החזיר האב את שני ילדיו מהפזורה והמשפחה אוחדה למגינת ליבה של הכלה הטרייה המרומה. היא נקלעה למצב לא צפוי- להיות לסוכנת בית ואם לחמישה ילדים שהתבררו כשובבים בלתי

נסבלים. הם היו חייבים לקרוא לה *mutter* אבל בינם לבינם קראו לה *florchen*. הפרנסה של האב, מסחר בבדים לאהילי מנורות, היתה דלה והפיות רבים. לאחר כמה שנים פרצה מלחמת העולם והביאה קשיים נוספים. היא לא אהבה את הילדים. לבד מן הצעיר, אלכס, שהיה רק בן שלוש כשהגיעה למשפחה ואותו חבבה. בצילום היחיד של המשפחה מאותה תקופה עומד הילד ליד ברכיה והיא מניחה יד אימהית על כתפו. בבגרותו, זמן רב אחרי שעזבה את הבית, נהג לבקרה והיא היתה מתקנת לו את הגרביים. האחרים שמרו מרחק מסוג ממה.

אמי זכרה במורא את הביקור השנתי בבית הקברות והעלייה לקבר האם. תמיד היה קר וגשום באזכרה. השם ווייסנזה היה שנוא עליה כילדה, אבל בבגרותה רצתה לבקר בו.

בין תפקידיה של אמי בעזרה במשק הבית היה לטאטא את רצפת המטבח במטאטא יד קטן כדי שהרצפה תהיה נקייה באמת. היא גם הרבתה לעמוד בתורים לאוכל – פעם היתה זו ספינה שהביאה כרוב ועגנה בנמל בעיר, ופעם היתה זה תור לתפוחי אדמה. לא אחת, אחרי שעות של עמידה בתור בקור העז, הגיעו למקור החלוקה ולא נותר בו כלום. בשוכם הביתה בידיים ריקות היו חוטפים מכות נמרצות.

אני אף פעם לא קיבלתי מכות. אמא שלי נשבעה לעצמה שילדיה שלה לא יעזרו במשק ביתה ואני גדלתי כמו נסיכה. אמא היתה מעירה אותי בחורף ומזרזת אותי לרוץ במהירות לחדר אמבטיה. שם כבר דלק תנור הנפט ולידו ערימת הבגדים שהייתי צריכה ללבוש. כשהורדתי את חולצת הפיז'מה היתה אמא מושיטה לי את הגופייה שלי אחרי שחממה אותה מעל לתנור. אחר כך קבלתי חולצה מחוממת וכך גם עם ההלבשה התחתונה. ארוחת הבוקר הוגשה לי ליד השולחן ואף פעם לא נדרשתי להסיר את הכלים מהשולחן ובודאי שלא לשטוף כלים. הכריכים לבית הספר היו מוכנים וארוזים בניר לבן (חברי היו מביאים כריכים בניר עיתון). מעודי לא סידרתי את המיטה. אם מידי פעם שטפתי את רצפת המטבח או המרפסת היה זה מתוך התנדבות בלבד.

בימי ההולדת הייתי מתעוררת בציפייה לאפתעה המחכה לי. ביום הולדתי השישי – היה זה יום ההולדת הראשון שנחגג בבית החדש שלנו – על השולחן במרפסת ישבה בובת חלומות, בשמלה קיצית פרחונית מבד זהה לזה של שמלתי. קראתי לה נעמי. לידה, כמו תמיד, ה"bunter teller" – צלחת מלאה עד אפס מקום בממתקים צבעוניים.

לילדים במשפחת אפשטיין לא היו צעצועים – היתה בובה אחת גדולה ויפה בשמלה מהודרת אבל היא ישבה על ארון הבגדים הגדול, ואי אפשר היה לשחק בה פן תינזק. הם ידעו להכין לעצמם בובות מסמרטוטים ובאלו שיחקו כשהיה זמנם פנוי מלימודים ומתפקידיהם בבית.

האב קשה היום היה חביב אל הילדים בדרכו, ולפעמים כשחזר מן העבודה היה נענה לבקשתם: "אבא, תן לי פפניג" והם היו יורדים לחנות הסמוכה וקונים לעצמם סוכרייה, למרות מחאותיה של האם.

בבית הישן שבו גדלו היה בית שימוש יחיד לכל הקומה שבה התגוררו שלוש משפחות. את התאורה בחדר המדרגות היה מדליק מידי ערב ה"מדליק" שכן היו אלה פנסי גז וריח הגז התערבב בריחות שעלו מבית השימוש היחיד. חדר אמבטיה לא היה בכלל והיו הולכים לבית מרחץ אחת לכמה זמן. כמה?

היה לפלורה אחיין אהוב וכשהיה בא לבקרה היתה מטגנת לו חביתה משתי ביצים והוא היה אוכל בהנאה כשעשר עיניים רעבות עוקבות בקנאה איך המעדן נעלם בתוך פיו. בשבילם לא היו ביצים רק לחם שחור ומרגרינה, כרוב, סלק ורסק שזיפים. לעיתים נדירות בשר ותפוחי אדמה. רק בשבת ובחג היו כל בני המשפחה אוכלים ליד השולחן הגדול במטבח. ואז היה אביהם עומד מאחורי הילדים ומשגיח שיאכלו קודם את תפוחי האדמה עם הרוטב, ורק לאחר שגמרו הכול, קבלו את מנת הבשר הקטנה. בימי החול אכלו הילדים כל אחד בפינתו כשצלחתו על הברכיים ובעזרת כף בלבד. לאמי היה מקום קבוע – היא ישבה על ארגז הפחמים המתכתי.

אמי השתוקקה ללמוד בתיכון אבל לא העיזה לבקש – ילדה צריכה ללמוד מקצוע, וכך נשלחה להיות שוליה אצל תופרת. שלוש שנים ישבה ב"סלון" ההוא ימים ארוכים. פיסת שמים קטנה שהציצה מבעד לחלון הגבוה בין קירות בנינים היתה מנת חלקה באור היום. היא שנאה כל רגע מכל אותן שלוש שנים.

את השימוש בסכין ומזלג למדה בלחץ נסיבות: פעם, כשהזמנות היו רבות ושעות העבודה התארכו, הוזמנה לארוחה בביתה של מורתה לתפירה. היא היתה מודעת לעובדה שאין לה ניסיון באכילה מנומסת ולכן סירבה להזמנה. אבל לבסוף ניאותה ובישבה לשולחן עם בני הבית, נבוכה וסמוקה, לא הושיטה את ידה אל הכף, כהרגלה. היא הגניבה מבטים לצדדים וחיקתה את האופן שבו אכלו האחרים. בשובה הביתה התאמנה בסתר והשתלטה על אומנות האכילה המנומסת האירופאית. היא לימדה את אחיה ואחיותיה. ולימים גם אותי ואת אחותי. אני לא הייתי מעיזה להכניס את הסכין לפי, אבל כשמי מהנכדים היה עושה כך היתה מעירה לו ואומרת בהומור שלה: "זהירות, סיבובים מסוכנים!"

בטיולנו במזרח הרחוק לא עמד לה הכישרון הזה והיא לא הצליחה ללמוד את אומנות האכילה במקלות, ונשאה עמה כל הדרך סכו"ם מפלסטיק. אבל היא היתה כבר בת 73.

האם החורגת היתה מסרקת כל בוקר את שיערן הארוך של הבנות וקולעת במשיכות עזות ומכאיבות לשת צמות שאותן הדקה בסיכות דוקרניות מסביב לראש. כמה כעס ותסכול קלעה בצמות הנוקשות הללו. בילדותי לא היו זרים לי כלל הסיפורים על אמהות חורגות, כאלו של שלגיה וסנדרלה, הרגשתי שאני ממש יודעת איך זה לגדול עם אם חורגת.

סמוך לתום המלחמה הסתלקה מן הבית. כולם נשמו לרווחה. דבר ראשון שעשו הבנות היה לשחרר את הצמות. בצילום דהוי מאותם ימים ניצבים בני המשפחה בבגדים מודרניים ופנים נינוחות. צמותיהן של הבנות רפויות וגל אלגנטי נופל על מצחה של הגדולה. גם האב נראה נינוח ורגוע יותר מאשר בתמונה מלפני המלחמה. האב וחמשת ילדיו החליטו לנהל משק - בית משותף, כאשר כולם עובדים וחולקים את ההוצאות. אמי קבלה על עצמה את תפקיד עקרת הבית. היתה עורכת קניות ומבשלת בנוסף לעבודתה כתופרת. שנים אלו זכורות לאמי כמאושרות - המלחמה נגמרה, לאב היתה עבודה וכן לאחיות ולאחים, והחיים בבית זרמו בשגרה עליזה ובוטחת. אפילו כלב היה להם - רולף. היא הצטרפה לתנועת הנוער הציונית מיסודה של מכבי, "בר- כוכבא ברלין", ושם פגשה את האצן המנומס שעתידי להיות אישה. מותו הפתאומי של האב מהתקף לב הכה במשפחה שוב, והוא נקבר ליד אשתו האהובה 15 שנה אחריה.

ואני עומדת ליד קברותיהם של סבתי וסבי ולא יודעת מה לומר להם. הנה באתי מפלסטינה הרחוקה, ובתכם הצעירה נוטה למות והיא כבר בת 95. וגם שתי בנותיכם הגדולות חיו ונפטרו שם בשיבה טובה. נולדתי בפלסטינה וחיייתי שם את כל חיי ואיתי אחותי ובת דודה שגם הן נכדותיכם. ויש לכם נכדה אחת באמריקה, זו שנותרה יחידה ממשפחתו של בנכם הגדול. הוא ואשתו ושני ילדיהם ניספו בשואה. אתם אפילו לא יודעים מה היתה השואה. ויש לכם נינים ובני נינים וכולם חיים בישראל. ביחד שבט גדול של כארבעים נפש. הייתם מאמינים?

ואני ממלאה משאלה ארוכת ימים של אמי ושל אחיותיה, לפקוד את הקברים האלה. משאלה שנבצר ממנה למלא בכל ביקוריה הרבים בברלין בעשורים האחרונים. בשנת 1973 נסעו הורי לביקור מכובד, שעיריית ברלין ערכה למען אזרחיה שנאלצו לעזוב בשנות השלושים. בין קבלת פנים אחת לאחרת עשו את המאמץ הכרוך במעבר לברלין המזרחית - נסיעה ברכבת עילית, ביקורת גבולות קפדנית וחקירות בידי שוטרים גרמנים בלונדיניים, כחולי עיניים ונוקשים כמו אז - כדי להגיע לוויסנזה. בית הקברות היה נטוש ועזוב, הצמיה קיסוס ומטפסים אחרים עד שנדמה לג'ונגל ואי אפשר היה להרחיק יותר מכמה מטרים מבקתת השמירה שלא לדבר על איתור קברים ישנים. אחרי האיחוד שבה וביקשה להגיע לקברים - אך ללא הועיל. באחת הפעמים היתה בברלין עם אחותי ואז ניתנה בידן הכתובת - גוש, חלקה ומספר הקבר, אבל ניסיונות החדירה עלו בתוהו.

ביקורי בברלין עמד להסתיים למחרת. בבית הכנסת הגדול באוראנינבורגרשטראסה, שבו נישאו הורי לפני כשבעים שנה, נפגשתי עם צעיר ממנהיגי הקהילה היהודית בברלין. לשאלתי על מצבו של בית הקברות בוויסנזה סיפר לי שהמקום נוקה ושופץ בסיוע הקהילה ועיריית ברלין המאוחדת. השעה היא 15:00, בעוד כשעה ייסגרו שערי בית הקברות. נפרדתי מן האיש בחיפזון ותפסתי מונית לוויסנזה. חומה

מפוארת ומעל לשער מגן דוד מוזהב. בביתן של השומר קידם את פני ישראלי מעשי שחי בברלין. הוא מצא את תעודות הקבורה המקוריות של סבי וסבתי והעניק לי תצלום שלהן. למרות ההתרגשות שניכרה בי לא היסס להזהיר – "אנחנו סוגרים בעוד עשר דקות, אם את לא רוצה להיכלא בפנים תעשי את זה בזריזות! או שתצטרכי לקפוץ מעל לחומה".

בריצה עברתי את הגושים והחלקות של הקברים, החומה הגבוהה מאחורי, ועם המפה שבידי הגעתי למחוז חפצי – מתנשמת עמדתי אל מול האבן השחורה האנכית מעל קברותיהם של סבי וסבתי. מסביב הנוי מטופח ומגונן היטב, הקיסוס גזום וממושמע, ויופי שליו שורה באור בין הערביים הרך המסתנן מבעד לעלווה הירוקה והטפטוף העדין. אותיות הזהב מנצנצות על שחור הגרניט:

אשתי, אמנו, אחותנו וגיסתנו.....

אבינו יהושע זליג אפשטיין.....

הנה זכיתי למה שאמי כל כך רצתה ולא הגיעה. שלפתי את המצלמה ונזכרתי – הסרט האחרון נגמר ולא הספקתי לרכוש חדש כי נסעתי לבית הקברות.

סבא וסבתא יקרים שלי, הנה אני, יהודית, הנכדה שלכם מישראל!

חזרתי לישראל. הסתיו היה מפויס וקריר. ביום חמישי בקרתי אם אמי וסיפרתי לה על הביקור בבית הקברות ווייסנזה. הראיתי לה את הצילומים של תעודות הקבורה המקוריות של הוריה. וגם שני עלי לינדן מיובשים שאספתי מ- *unter den linden*, השדרה שתחתיה טיילו אבא ואמא שלי כשהיו צעירים ומאוהבים.

אמי נפטרה בשבת.

יהודית מואב 21-08-2007

© כל הזכויות שמורות